

МІНЯЙЛО Н. Є.,
кандидат юридичних наук,
доцент, докторант
(Національна академія
прокуратури України)

УДК 343.9.01

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК БАЗОВОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Стаття присвячена аналізу існуючих підходів до визначення злочинності в сучасній науковій думці. Звернено увагу на їх усталеність у розумінні. Розглянуто підходи до розуміння злочинності, вироблені в сучасній російській науковій думці. Привертається увага до того, що злочинність, як кримінологічна категорія, повинна розглядатись у нерозривному зв'язку соціальної та правової основ. Лише їх нерозривний, динамічний зв'язок дозволяє виділяти злочинність саме як соціо-правове явище.

Ключові слова: злочинність, право, злочин, визначення, кримінологія, соціальна складова, наукова думка, категорія, явище.

Статья посвящена анализу существующих подходов к определению преступности в современном научном мышлении. Обращено внимание на их устойчивость в понимании. Рассмотрены подходы к пониманию преступности, выработанные в современной русской научной мысли. Обращается внимание на то, что преступность, как криминологическая категория, должна рассматриваться в неразрывной связи социальной и правовой основ. Лишь их неразрывная, динамическая связь позволяет выделять преступность, именно как социоправовое явление.

Ключевые слова: преступность, право, преступление, определение, криминология, социальная составляющая, научная мысль, категория, явление.

This article is devoted analysis of existent going near decision of criminality in a modern scientific mind. Attention applies on their stability in understanding. Going is considered near understanding of criminality mine-out in modern Russian scientific thought. Appeal attention on that criminality as category of criminology must be examined in indissoluble connection of social and legal basis. Only them indissoluble, dynamic combination allows to select criminality exactly as socio-legal the phenomenon.

Key words: crime, law, crime definition, criminology, social component, scientific thought, category, phenomenon.

Вступ. Злочинність, її природа та питання протидії їй завжди цікавили мислителів та науковців. Із давніх часів на особливості її прояву звертають увагу філософи, історики, психологи, соціологи, культурологи, письменники та ін.

Сутнісне наповнення цього терміну супроводжувалось відображенням стану розвитку суспільства у певний час, визначеністю його пріоритетів та цінностей. Його основи закладались як цивілізаціями східних частин Землі, на зразок Давнього Китаю, так і західними цивілізаціями, на зразок Давньої Греції. Основи, закладені з часів античності такими мислителями, як Платон та Аристотель і збереглись доступними для наших поколінь, не втрачають своєї актуальності й сьогодні. На розуміння злочинності впливала й побудова загального буття під церковним керівництвом в часи Середньовіччя, з їх заборонами та покровительством воно отримало новий поштовх у вивченні разом з ідеями Відродження та Просвітництва.

Загалом злочинність й на сьогодні досліджується різними науками зі сторони їх предметності. Вона досліджується філософією, соціологією, історією, культурологією, політологією, психологією, науками з державного управління та, звісно ж, правовими науками. Таке різноманіття напрямів щодо її пізнання вказує на яскраву багатогранність цього явища.

Кримінологія є правовою наукою, а тому її розуміння злочинності не повинно автоматично включати усі напрацювання та результати її дослідження іншими науками, перетягувати розкриті ними сутність цього явища, перераховуючи усі притаманні йому ознаки. Проте кримінологія повинна враховувати досягнення інших наук із дослідження злочинності, особливо соціології, з якою вона перебуває у тісному взаємозв'язку, для повноти її власного аналізу, глибини різностороннього пізнання. Вироблення ж універсального для всіх понять злочинності не є необхідним, адже воно обмежуватиме її багатогранну суть, що змінюється з плином часу відповідно до розвитку суспільства.

В сучасних українських кримінологічних дослідженнях основу наукової думки щодо загального розуміння злочинності складають результати досліджень, проведених такими авторами, як В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, О.М. Литвак та ін.

По різному проявляється і бачення щодо розкриття суті злочинності у різних країнах, що також зумовлено й еволюційним розвитком їх соціуму. Слід зауважити, що в багатьох країнах науковці не намагаються конкретно визначити поняття злочинності, а лише аналізують різні сторони її прояву.

Разом із тим ефективність протидії будь-якому явищу повинна ґрунтуватися на його всебічному пізнанні. Кримінологічне розуміння злочинності повинне відображати сутнісні ознаки, що важливі саме для цієї галузі знань, виходячи зокрема і з предмета цієї науки.

Постановка завдання. На сьогодні розвиток кримінології на пострадянському просторі характеризується у певній мірі сприйняттям, аналізом та врахуванням досягнень світової кримінологічної думки. Проте з цієї позиції не слід забувати й історичну специфіку розвитку саме нашого суспільства, його права, еволюції його державності і, відповідно, сутності саме нам притаманної злочинності.

З боку, в більшій мірі, правових наук злочинність відповідно аналізується з точки зору права країни, побудови її державних інститутів, та відповідно і їх захисту, зокрема, як інтересів держави загалом, так і її соціуму, його окремих груп чи представників. Це створює нерозривний зв'язок між поняттям злочинність і розумінням того, що саме у тій чи іншій державі визнається «злочином». Сюди включається й те, як саме, на якій основі суспільство, держава формує їх різноманіття, і яке передбачає реагування на злочин. Саме кримінологічне вивчення дозволяє здійснювати аналіз злочинності з позиції пошуку для держави і її суспільства всебічних шляхів до зменшення її проявів, її негативних наслідків, і таким чином мінімізації перешкод для розвитку держави, всіх сфер життєдіяльності її суспільства та, відповідно, дійсного усвідомлення захищеності державою прав та законних інтересів її суспільства, його цінностей, виконання нею усіх своїх функцій для цього соціуму.

Результати дослідження. Зарубіжна кримінологія підходить до розкриття злочинності в основному через трактування сутності вчинення злочину – злочинне те, що засуджується суспільством, державою, за що призначено покарання.

Я.І. Гишинський з посиланням на F. Schmallegger наводить різні визначення злочину за його природою: юридичне – «злочин – є порушення закону»; політичне – «злочини – акти, що сприймаються владою, як пряма або непряма загроза її інтересам»; соціологічне – «злочин – є такий антисоціальний акт, який природно викликає репресію або передбачає необхідність захисту існуючої соціальної системи», та психологічне – «злочин – є форма соціального невміння пристосуватися до навколишнього середовища, яке може бути визначене як більш-менш різко виражені труднощі, які індивід відчуває при реагуванні на вплив/стимули свого оточення» [1, с. 30].

Історично склалось так, що в Україні основу досліджень, пов'язаних із злочинністю, її причинами та її проявами, формує саме кримінологія. Останнім часом досить активно розвивається і нова для нашої держави наука – соціологія злочинності, проте її напрацювання в пізнанні злочинності носять взаємодоповнюючий характер і аж ніяк не повинні виключати одне одного. З огляду на це сучасною кримінологією сприймається той факт, що злочинність є не просто числовий вираз кількості скоєних злочинів, а є явищем суспільства із закріпленням в його праві, та більшістю аналізується саме з позиції соціально-правового явища.

У сучасних українських кримінологічних дослідженнях при пізнанні суті злочинності багатьма авторами вказується на її соціальну похідну й безперечну правову основу, та необхідність її системного аналізу пізнання суті, як явища суспільства. Проте при наведенні самого її поняття домінуючим залишається її вираз через певні кількісні основи вчинених злочинів. Як зазначає О.В. Сосніна, на сьогодні в українській кримінології певною мірою зберігається підхід до розуміння злочинності через кількісну масу злочинів, виявлених на її території [2, с. 337].

Наведемо основні визначення злочинності, що на сьогодні аналізуються в кримінологічній науці України. Домінуючим серед науковців є цілісне визначення, запропоноване І.М. Даньшиним: злочинність – це відносно масове, історично-мінливе, яке має певну територіальну і часову поширеність соціальне явище, що являє собою цілісну, засновану на статистичних закономірностях систему одиничних суспільно-небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом [3, с. 55]. Таке ж визначення використовує у своїх дослідженнях і В.В. Голина [4, с. 23; 5, с. 36].

О.М. Литвак визначає злочинність, як відносно масове явище кожного суспільства, що складається з сукупності окреслених кримінальним законом вчинків, скоєних на тій чи іншій території протягом певного часу [6, с. 9].

Як зазначають О.М. Джужа та Ю.Ф. Іванов, злочинність – соціально зумовлене, історично мінливе, порівняно масове та кримінологічне явище, що проявляє себе в системі кримінально-карних діянь на певній території за певний період часу, а також осіб, які їх вчинили [7, с. 9].

А.П. Закалюк запропонував предметно-сутнісне поняття, тобто злочинність – феномен суспільного життя у виді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнообумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства [8, с. 139].

Звертаючи увагу на необхідність модернізації сучасної кримінології, О.М. Костенко вказує, що злочинність – це такі прояви волі й свідомості людини у вигляді зла, які у суспільстві визнаються найнебезпечнішими, і тому протидія їм засобами покарання регулюється особливим видом законодавства – законодавством про кримінальну відповідальність [9, с. 31].

В.М. Дрьомін на підставі аналізу кількісних та якісних її показників вказує, що злочинність виявляє себе, як масове деструктивне явище, різновид протиправної соціальної практики, яка може бути названа кримінальною практикою [10, с. 9].

М.Г. Вербенський, аналізуючи генезу та сучасний стан розуміння поняття злочинність, вказує, що це феномен суспільного життя у виді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнозумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства, а отже, має розглядатися переважно з позицій явища, тобто визначення злочинності в широкому розумінні. Що ж до категорій, які містять більш значний перелік сутнісних ознак злочинності (антисоціальність, деструктивність, відносна масовість, історична мінливість, територіальність тощо), який розкриває її структуру, то їх слід розглядати, як визначення злочинності у вузькому розумінні [11, с. 108].

В.І. Курило, О.Є. Михайлов, О.С. Яра зазначають, що злочинність є збірним поняттям. Злочинність – це соціальне, історично-мінливе, відносно масове, стійке, самодетермінує, суспільно небезпечне явище, що включає в себе сукупність усіх злочинів, вчинених у певному суспільстві й у певний період [12, с. 59].

Аналізуючи злочинність в Україні, О.Г. Кулик вказує, що злочинність – це обумовлене умовами суспільного життя відносно масове історично мінливе соціальне явище, яке проявляється у постійному вчиненні одними членами суспільства сукупності різноманітних заборонених кримінальним законом діянь, що спричиняють шкоду іншим членам суспільства або суспільству в цілому [13, с. 57].

Кримінологічна асоціація України, формуючи кримінологічний довідник, під терміном злочинність серед різноманітності наукових підходів до його розуміння наводить зокрема і його кримінологічне визначення, запропоноване А.Ф. Зелінським: злочинність – масовий прояв деструктивності в поведінці людей, який виражається в системі передбачених кримінальним законом діянь, які вчиняються на даній території або серед членів певних соціальних груп упродовж одного року або якоїсь його частини. Проте виділяє, що традиційно під злочинністю розуміють історично мінливе, соціальне явище, яке являє собою систему передбачених кримінальним законом діянь, що вчиняються на певній території або серед членів певних соціальних груп упродовж певного проміжку часу [14, с. 178].

З наведених визначень можна побачити усталене розуміння злочинності у прив'язці саме до категорії «злочин», як прямо забороненої державою в її правових нормах поведінки особи.

Разом із тим, в українських наукових дослідженнях широко використовуються і підходи до розуміння злочинності, вироблені у сучасній російській науковій думці. Серед них найбільшою популярністю користуються такі визначення, запропоновані кримінологами.

Я.І. Гілінський, аналізуючи різні підходи до розуміння злочинності, і не лише в Російській Федерації, як кримінологічні, так і соціологічні, вказує, що злочинність – відносно розповсюджене (масове), статистично стійке соціальне явище, різновидність (одна з форм) девіантності, що визначається законодавцем у кримінальному законі [1, с. 37].

А.І. Алексєєв визначає злочинність, як соціально-правове явище, яке являє собою сукупність усіх злочинів (кримінально-каранних діянь), що вчиняються в конкретному суспільстві (державі) за той чи інший період часу, і яке характеризується відповідними кількісними і якісними показниками [15, с. 27].

Ю.М. Антонян визначає злочинність, як вічне, мінливе, історично обумовлене, масове, соціальне і правове явище [16, с. 66].

С.М. Іншаков критикує визначення злочинності, як соціального явища, що проявляється у всій сукупності злочинів за певний час на певній території та вказує на перспективність розвитку соціологічної (злочинність – хвороба соціуму, а злочини – її симптоми, які не залежать напрями від волі законодавця) та антропологічної теорії злочинності (злочинність – результат виродження, дегенерації, результат тих чи інших психофізіологічних аномалій, що тягнуть за собою «нравственное помешательство») [17, с. 6–28].

В.В. Лунєєв визначає злочинність, як соціально-правове, історично мінливе, негативне масове явище, що складається з усієї сукупності вчинюваних у той чи інший період у державі (регіоні, світі) злочинів, що характеризуються кількісними (стан, динаміка) і якісними (структура і характер злочинності) показниками [18, с. 298].

А.І. Долгова не приводить узагальненого власного широкого визначення, а переважно надає розуміння злочинності через її характеристики та якості. Так, А.І. Долгова зазначає, що можна «відмітити, що злочинність являє собою продукт суспільства, пронизує різноманітні його сфери та суспільні відносини. В той же час вона володіє власними специфічними характеристиками й закономірностями розвитку, як відносно самостійне цілісне явище [19, с. 90].

Враховуючи численні соціологічні дослідження злочинності, варто розглянути і їх базові основи до вивчення злочинності. Внесок в українську науку зроблено І.П. Рущенком, засновником соціології злочинності в Україні, саме ним узагальнені численні соціологічні теорії злочинності. Він звертає увагу на понад десяток різноманітних соціологічних пояснень злочинності, делінквентної й девіантної поведінки молоді, які стали «класичними» і увійшли у різноманітні західні хрестоматії й підручники з кримінології. Автор їх поділяє на так звані «трансмисійні» теорії (наприклад, теорія диференційованого зв'язку Е. Сазерленда), «структурні» (наприклад, теорії Р. Мертона, К. Коена відносно аномії та соціальної дезорганізації або теорія соціального контролю В. Реклесса), «культурологічні» (теорії референтної групи М. Хескелла, злочинних субкультур В. Міллера й Д. Бордюа і т. ін.), до яких можна зарахувати і теорію конфлікту культур Т. Селліна; нарешті, соціально-психологічні концепції на кшталт теорії делінквентного дрейфу Д. Матца або стигматизації Г. Беккера і Д. Крессі.

Як справедливо зазначає І.П. Рущенко, подібні теорії треба сприймати з урахуванням того, що вони здебільшого створювалися на американському ґрунті і для Америки. Це, наприклад, чітко простежується на прикладі популярної концепції структурної напруги, автором якої є Р. Мертон. Натомість, радянська кримінологія мала і свій «соціологічний ухил», який представляли Я.І. Гілінський, А.М. Яковлев, Е. Раска, Л.І. Спиридонов. Подальший розвиток цивілізації органічно включає зміни змісту, форм і показників поширення злочинності відповідно до нових соціальних умов і принципів організації соціуму. Злочин, таким чином, не є випадковим збаченням або моральним падінням частини людства, а функціональним елементом соціальної системи.

І.П. Рущенко робить висновки, що, по-перше, сучасні «високі» соціологічні теорії мусять враховувати злочин, як «нормальну» альтернативу звичайній солідарній поведінці, і включати цей постулат до складу своїх базових змінних. Це дає підстави для інтерпретації злочину і злочинності із залученням широко відомих соціологічних парадигм і доктрин, які розвивалися скоріше для пояснення і розуміння звичайної людської поведінки та соціального

порядку, але можуть бути поширені і на «соціальний андеграунд». Саме стратегія інтерпретації феномену злочинності, втіленням якої є інтерпретація злочину як акту соціальної адаптації, який мав і має місце в суспільному житті від Адама і Єви до сьогодення. Адаптаційні дії поділяються на «нормальні» і «злочинні», підкреслюється досить умовна межа між першим і другим, постійна присутність «злочинної альтернативи» у людській поведінці [20, с. 8–28].

Виходячи із зазначеного, соціологічна складова сутності злочинності досліджується науковцями постійно. Результати їх наукового надбання повинні сприяти і більш чіткому кримінологічному вираженню злочинності згідно з сучасними умовами буття.

Висновки. Вплив досліджень соціології на кримінологічну наукову думку простежується у тому, що вказівка на соціальну складову злочинності у її визначеннях зустрічається все частіше. Загалом же злочинність відносять як до негативних, деструктивних явищ, так і згідно соціологічної теорії називають «нормальною» частиною буття, що загалом вбачається певною суб'єктивною позиційною її оцінкою, що не змінює її суті.

Більш вдалим може слугувати використання слова «невід'ємною» частиною існування соціуму. Будь-яке суспільство без злочинності – утопія. Разом із тим її соціальна зумовленість є лише однією стороною злочинності, вона не матиме своєї суті без вказівки на те, що саме суспільство визначає ті діяння, які протирічать його обраним шляхам розвитку, несуть загрозу його функціонуванню, посягають на його цінності, чи допустимі приватні інтереси його представників. Саме суспільство формує коло того, що в ньому вважатиметься певним чином допустимим, чи не допустимим, забороненим діянням. І фіксується така заборона саме у нормах цього соціуму, зокрема нормах права. Без такого правового закріплення не буде й сутності діяння, яке «не вписується» в загальні правила поведінки цього суспільства. Саме правова основа є другою ваговою складовою до пізнання сутності злочинності. І лише їх нерозривний, динамічний зв'язок дозволяє виділяти злочинність саме як соціо-правове явище.

Звісно, злочинність не знаходиться в нормах права суспільства, вона проявляється у конкретних вчинках (визнаних злочинними (чи загалом протиправними) державою в певний період її розвитку), вчинених відповідно на її території, в її соціумі. Тільки через конкретний злочинний акт (діяння) злочинність із термінологічної категорії може перетворитись у реальну, фактичну для цього суспільства. Проте тут варто враховувати і те, що сам «злочин» є категорією правовою, що має свої складові ознаки, без наявності сукупності яких те чи інше діяння не може бути визнане саме злочином, хоча матиме безперечні негативні наслідки для представників суспільства. То чи завжди злочинність пов'язана лише із злочином, чи її суть є ширшою.

Таким чином, злочинність, як кримінологічна категорія, є невід'ємною складовою будь-якого суспільства, відповідно, її соціально обумовленим явищем із тісним зв'язком із його правом (соціо-правовим явищем), зокрема, через формування вичерпного переліку заборон на певний час, зокрема злочинів, порушення яких породжує можливість і необхідність покарання, чи іншого реагування з боку держави, як представника інтересів усього соціуму.

Разом із тим слід звернути увагу на те, що злочинність, як кримінологічна категорія, не може формуватися лише на числовому показнику вчинених злочинних діянь, інакше вона стане наукою «постфактум» з пошуку причин та аналізу того, що вже відбулось. Кримінологія – наука не кількісного аналізу злочинності, а її сутнісного пізнання, як правового явища в суспільстві. Невід'ємною, ґрунтовною ознакою кримінологічного аналізу цього явища є пошук шляхів не лише до його попередження, а й мінімізації шкідливих наслідків для держави, суспільства та його окремих представників від проявів таких заборонених діянь. Саме на базі якісного кримінологічного аналізу повинна ґрунтуватись і діяльність держави з криміналізації та декриміналізації певних діянь. Все це вказує на потребу подальшого глибинного аналізу підходів до розуміння сутності злочинності відповідно до сучасного розвитку наукової кримінологічної думки.

Список використаних джерел:

1. Гишинский Я.И. Криминология. Курс лекций – СПб.: Питер, 2002. – 384 с.
2. Сосніна О.В. Злочинність як суспільно небезпечна поведінка // О.В. Сосніна // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. С. 335–338.
3. Даньшин І.М. Загальнотеоретичні проблеми криминології: Монографія. – Х.: Прапор, 2005. – 224 с.

4. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. – 2-е вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с.
5. Кримінологія: Загальна та особлива частини: [Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів] / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед; За ред. проф. І.М. Даньшина. – Харків: Право, 2003. – 352 с.
6. Литвак О.М. Держава і злочинність: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 304 с.
7. Іванов Ю.Ф. Кримінологія: Навч. посіб. / Ю.Ф. Іванов., О.М. Джу́жа. – К.: Вид. А. В. Паливода, 2006. – 264 с.
8. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
9. Костенко О.М. Концепція модернізації кримінології у світлі соціального натуралізму (про основи «натуралістичної» кримінології // Право України. – 2009. – № 7. – С. 31–39).
10. Дрьомін В.М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одес. нац. юрид. акад. – О., 2010. – 40 с.
11. Вербенський М.Г. До питання розуміння поняття «злочинність» у кримінологічній теорії: генеза та сучасний стан // Публічне право № 3 (7). – 2012. – С. 104–109.
12. Курило В.І., Михайлов О.Є., Яра О.С. Кримінологія: Загальна частина. Курс лекцій. Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2006. – 192 с.
13. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження // Дисерт. д-ра юрид. наук: 12.00.08. Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. – К., 2013. – 400 с.
14. Кримінологічний довідник; за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України О.М. Бандурки; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора О.М. Джу́жі і д-ра юрид. наук, професора Литвинова О.М.: довідкове видання. – Харків: Діса плюс, 2013. – 412 с. з іл.
15. Алексеев А.И. Криминология. Курс лекций. Издание пятое, исправленное и дополненное. – М.: Издательство «Щит-М», 2005. – 342 с.
16. Антонян Ю.М. Криминология: учебник для бакалавров / Ю.М. Антонян. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 523 с.
17. Иншаков С.М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии: монография / С.М. Иншаков. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – 335 с.
18. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии: учебник. В 2 т. Т. 1. Общая часть / В.В. Лунеев – М.: Издательство Юрайт, 2011. – 1003 с.
19. Криминология. Учебник для вузов / Под общ. ред. д. ю. н., проф. А.И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2005. – 912 с.
20. Рущенко І.П. Соціологія злочинності [Текст] : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук: 22.00.03 / І.П. Рущенко; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х. – 2001. – 39 с.

